

DE NOORDSE COMPAGNIE

Fig. 1 Cornelis de Man. Een Nederlands walvisvangststation in de Noordelijke IJszee. ca. 1639. Rijksmuseum, Amsterdam.

Louwrens Hacquebord

De
**Noordse
Compagnie**
(1614-1642)

**OPKOMST,
BLOEI EN
ONDERGANG**

WalburgPers

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van Willem Barentz Stichting te Groningen

© 2014 Louwrens Hacquebord,
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprerecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Omslagontwerp:
Walburg Pers, Zutphen

Vormgeving binnenwerk:
Villa Y, Andre Klijsen, Den Haag

ISBN 978.90.5730.193.3
NUR 688

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd, worden verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoud

Voorwoord	7
1 INLEIDING	9
2 DE VOORBEREIDING EN DE EERSTE REIZEN TER WALVISVAART	11
3 DE OPRICHTING EN DE EERSTE JAREN VAN DE NOORDSE COMPAGNIE	17
<i>De oprichting – De verdeling van de aandelen in de jacht</i>	
4 DE ORGANISATIE VAN DE NOORDSE COMPAGNIE	29
<i>De bewindhebbers – De netwerken van de bewindhebbers</i>	
5 DE WALVISVAARDERS	37
<i>De herkomstgebieden van de walvisvaarders – De samenstelling van de groep</i>	
<i>– Gezondheid van de walvisvaarders</i>	
6 BUITENLANDSE CONCURRENTIE EN DE GEOPOLITIEKE SITUATIE BIJ SPITSBERGEN	47
7 DE VESTIGINGEN EN PAKHUIZEN VAN DE NOORDSE COMPAGNIE	59
<i>Smeerenburg op Spitsbergen – Noord- en Zuidbaai op het Jan Mayeneiland</i>	
<i>– Schilderijen en prenten van de vestigingen van de Noordse Compagnie</i>	
<i>– De pakhuizen in Nederland en de walvisproducten</i>	
8 DE JACHT OP DE GROENLANDSE WALVIS	87
<i>De prooi – De organisatie in de vangstgebieden</i>	
<i>– Het aantal walvisvaart-uitredingen van 1612 tot 1665</i>	
9 KOLONISATIEPOGINGEN VAN DE NOORDSE COMPAGNIE	97
<i>De eerste overwintering in Smeerenburg – De overwintering op het Jan Mayeneiland</i>	
<i>– De tweede overwintering in Smeerenburg</i>	
10 DE NADAGEN VAN DE NOORDSE COMPAGNIE	111
<i>De laatste jaren van de Noordse Compagnie bij het Jan Mayeneiland</i>	
<i>– De laatste jaren van de Noordse Compagnie bij Spitsbergen</i>	
<i>– De veranderingen in de vangstgebieden</i>	
11 DE ECONOMISCHE EN ECOLOGISCHE BETEKENIS VAN DE NOORDSE COMPAGNIE	117
Noten	127
Bronnen en literatuur	131
Archieven	133
Index	134

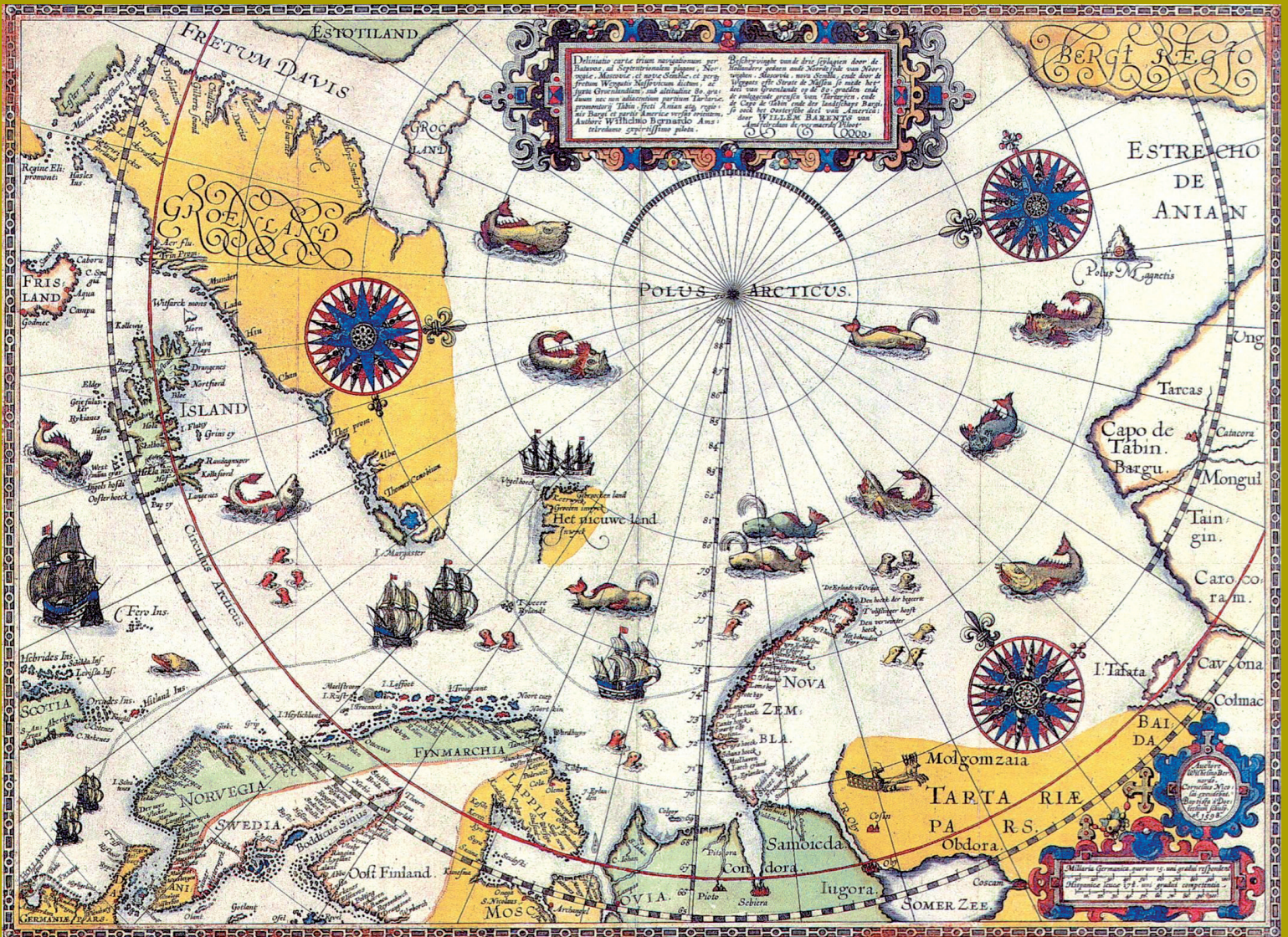

Fig. 2 De poolkaart van Willem Barentsz, uitgegeven door Cornelis Claesz in 1598 te Amsterdam met de nieuwe ontdekkingen in 1596-1597.

Voorwoord

Op 27 januari 2014 was het 400 jaar geleden dat de Noordse Compagnie werd opgericht. Net als de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) heeft deze compagnie door een octrooi van de Staten-Generaal een economische activiteit beheerst in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Hoewel de Noordse Compagnie qua omvang, belang en bestaansduur niet in de schaduw kon staan van de andere twee compagnieën, was zij van 1614 tot 1642 de belangrijkste speler in de Nederlandse walvisvangst bij Spitsbergen en het Jan Mayeneiland. Alle belangrijke Nederlandse havens hadden een kamer in de compagnie. Hoorn, Enkhuizen, Rotterdam, Delft en Amsterdam namen vanaf 1614 aan de Noordse Compagnie deel. Drie jaar later raakten ook Middelburg, Vlissingen en Veere bij de compagnie betrokken en in 1636, vlak voor het einde van de compagnie namen ook Harlingen en Stavoren deel. De kamers waren zelfstandige ondernemingen met eigen kapitaal. Het beleid van de compagnie werd vastgesteld door een vergadering van de bewindhebbers die driemaal per jaar werd georganiseerd. Jaarlijks zeilden zo'n 15 tot 20 schepen naar het noorden die met wisselend succes werden volgejaagd. De compagnie had enkele landstations in het noorden: Smeerenburg op Spitsbergen en de Noord- en Zuidbaai op het Jan Mayeneiland. In deze stations werd het walvispek tot traan gekookt die vervolgens in, door de kuiper ter plekke in elkaar gezette vaten naar Nederland werd vervoerd en daar op de markt gebracht. Helemaal zonder concurrentie was de Noordse Compagnie niet want in het begin claimden kooplieden uit Rotterdam en Delft, die zich samen de Kleine Noordse Compagnie noemden, op grond van het *Generael Octroy* uit 1614 het recht om bij het Jan Mayeneiland op walvissen te mogen jagen. Na verloop van tijd fuseerden beide

compagnieën en vanaf dat moment was het relatief rustig in het vangstgebied.

In 1642 werd het octrooi van de Noordse Compagnie niet verlengd en daarna was de walvisvangst vrij toegankelijk voor iedereen die in het bedrijf geïnteresseerd was. Het aantal schepen nam daardoor snel toe en in veel plattelandsgebieden in Noord-Holland en Friesland werd de walvisvaart een welkome aanvulling op de inkomens uit de landbouw. In veel plattelandsplaatsen ontstond een walvisvaartcultuur die vaak nu nog in de dorpen te herkennen is.

De Noordse Compagnie bestond maar 28 jaar, wat slechts een fractie is van de totale duur van de Nederlandse walvisvaart maar toch is het bestaan van de compagnie heel belangrijk geweest voor het verdere verloop van de Nederlandse walvisvaart. In de periode van de compagnie werd veel kennis vergaard die essentieel was voor de uitvoering van de walvisvaart. Niet alleen leerde men van de Basken hoe men een walvis moest doden, ook het afspekken en het traankoken werd van deze Zuid-Europeanen geleerd. Ook deden de walvisvaarders juist in die periode veel geografische kennis op en leerden ze door ervaring de Arctische omstandigheden kennen. Driemaal heeft men in het vangstgebied overwinterd en die overwinteringen waren voor de Arctische ervaring eveneens van veel belang. Het korte bestaan van de compagnie en de lange periode van de vrije walvisvangst erna is de reden geweest waarom de geschiedenis van de Noordse Compagnie niet erg bekend is geworden.

Aan de historici heeft het niet gelegen want reeds in 1874 schreef S. Muller Fzn een boek over de geschiedenis van de Noordse Compagnie. Na hem hebben G.W. Kernkamp (1898) en S. van Brakel (1909, 1910) lange artikelen aan de Noordse Compagnie gewijd. R. Bijlsma (1915)

publiceerde vervolgens over de Rotterdamse inbreng in de Compagnie en meer recent verdedigde C. de Jong zijn dissertatie over de geschiedenis van de oude Nederlandse Walvisvaart (1972) waarin hij eveneens veel aandacht besteedde aan de Noordse Compagnie.

Recent archeologisch en historisch onderzoek heeft echter veel nieuwe gegevens opgeleverd, die in 1984 gedeeltelijk zijn verschenen in mijn dissertatie en thans in dit boek voor het eerst als geheel worden gepubliceerd. Het boek is net als de boeken over de geschiedenis van de VOC en de WIC chronologisch-thematisch van opzet. Achtereenvolgens wordt aandacht besteed aan de oprichting en organisatie van de Noordse Compagnie. Vervolgens komen de walvisvaarders als groep aan bod en worden de buitenlandse concurrentie, vestigingen,

jacht, kolonisatiepogingen en de nadagen van de Noordse Compagnie behandeld. Het boek besluit met een hoofdstuk over de economische en ecologische betekenis van de Noordse Compagnie.

Veel dank ben ik verschuldigd aan de deelnemers aan de archeologische expedities naar Spitsbergen en het Jan Mayeneiland en de medewerkers van alle bezochte archieven en musea. Mijn collega's Prof. dr. Jaap R. Bruijn en dr. Jan Willem Veluwenkamp ben ik dankbaar voor het lezen en becommentariëren van de concepttekst en Nienke Boschman voor het maken van het register.

Louwrens Hacquebord

Inleiding

In de 17de eeuw waren er in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën twee grote handelscompagnieën, de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) en een veel kleinere walvisvangstcompagnie, de Noordse Compagnie (NC). Hoewel de drie compagnieën niet vergelijkbaar zijn wat betreft omvang, belang en bestaansduur zijn er wel overeenkomsten in de organisatie structuur. Alle drie waren ingedeeld in kamers en hadden een monopolierecht van de Staten-Generaal waardoor ze met uitsluiting van anderen in een bepaald gebied commerciële activiteiten konden ondernemen. De Noordse Compagnie had echter een heel ander karakter dan de Verenigde Oostindische en de West-Indische Compagnie. In de eerste plaats dreef de Noordse Compagnie geen handel maar hield ze zich bezig met walvisvangst. Ten tweede waren de Verenigde Oostindische en de West-Indische Compagnie centraal geleide ondernemingen met een bestuur waarin de kamers naar rato waren vertegenwoordigd. De respectievelijke Heren Zeventien en Heren Negentien bepaalden en beheerden het gezamenlijke kapitaal en bepaalden het beleid van de onder-

nemingen en de kamers volgden dat. De kamers van de Noordse Compagnie waren zelfstandige ondernemingen met ieder een eigen kapitaal. Een centraal management zoals bij de beide andere compagnieën ontbrak. Het enige dat de kamers bond was het monopolierecht dat wil zeggen dat ze met uitsluiting van anderen aan de Nederlandse walvisvangst mochten deelnemen in een gebied dat in het plakkaat van 27 januari 1614 was omschreven als *de Kusten ende Landen van Nova Sembla, tot Fretum Davidis toe, daer onder begrepen Spitsbergen, Beren-eylant, Groenlant, ende de andere Eylanden die onder de voorsz Landen gevonden sullen mogen worden*.¹ Het beleid van de compagnie werd bepaald door de kamers die jaarlijks enkele vergaderingen belegden om vangst- en prijsafspraken te maken. Zo ontstond een organisatie met het karakter van een kartel waarin de kamers als zelfstandige ondernemingen functioneerden. Deze organisatiestructuur is zeer bepalend geweest voor de geschiedenis van de Noordse Compagnie, die daardoor anders maar beslist niet minder interessant was dan die van de beide andere compagnieën.

Fig. 3 Portret van Willem Barentsz afkomstig uit het stadsprofiel van Amsterdam van Abraham Koninck 1613.

Fig. 4 De twee schepen van de derde expeditie van Willem Barentsz die op 4 juni 1596 een wonderlijk hemelteken zagen afkomstig uit het dagboek van Gerrit de Veer (1598).